

II. КАНЦЭПТУАЛЬНЫЯ АСНОВЫ

комплексных фальклорна-этнаграфічных даследаванняў традыцыйных лакальных культур Беларусі

А. М. Боганева, Т. Б. Варфаламеева, Т. В. Валодзіна,
В. А. Лабачэўская

1. КУЛЬТУРАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ ІСНАВАННЯ ЛАКАЛЬНЫХ КУЛЬТУР

Канцэптуальныя палыходы да праблемы вывучэння традыцыйных лакальных культур у іх фальклорна-этнаграфічным аспекце павінны базіравацца на шырокім разуменні месца і значэння лакальных культур, лакальных традыцый у сучасных магістральных напрамках развіцця культуры, ролі лакальных супольнасцей у сацыякультурных працэсах.

1.1. ГЛАБАЛІЗАЦЫЯ І ЛАКАЛЬНЫЯ КУЛЬТУРЫ

Сучасная сітуацыя ў свеце характарызуецца як сацыякультурны зрух, які з'яўляецца вынікам працэсу глабалізацыі. Глабалізацыя ў сферы культуры – гэта працэс, у ходзе якога вызначальнае ўздзеянне геаграфіі на культурнае і сацыяльнае структураванне грамадства ліквідуецца. Культуры ў глабалістычным грамадстве адаптуюцца да адзінай інфармайнай прасторы як да пэўнай метамавы. Рэвалюцыя ў сферы інфарматыкі і камунікацыйных сродкаў стварае надзвычайныя магчымасці для кантакту розных культур, але ў спрошчанай стэрэатыпізаванай форме. Актыўнасьць уніфікуючых інфармайных прайэсаў у сучасным свеце настолькі высокая, што падпарадкоўвае сабе як элементы лакальных культур, так і традыцыйныя лакальныя культуры ў цэлым. Культурная дыфузія, г. зн. стыхійнае некрытычнае перайманне культурных і жыццёвых каштоўнасцей, транслюемых масмедыя, распаўсюджанне аднолькавых узораў транснацыянальнай маскультуры па ўсім свеце, пагражае стратай нацыянальнай культурнай самабытнасці, небяспекай татальнай уніфікацыі паводзінаў, ацэнак, светаўспрыманняў, рэзкага зніжэння маральных нормаў і крытэрыяў у

параўнанні з традыцыйнымі, фарміраваннем, асабліва ў моладзі, прымітызаванай спажывеўкай псіхалогіі.

У сувязі з гэтым асноўнай мэтай і адначасова вышэйшым дасягненнем этнічных супольнасцей у сучаснай іывілізацыі з'яўляецца захаванне традыцыйных духоўных каштоўнасцей, культурнай ідэнтычнасці і нацыянальнай своеасаблівасці шляхам вывучэння, асэнсавання, пераёмнасці і папулярызавання лакальных традыцыйных культур у складзе культур этнічных.

Праблема ідэнтычнасці індывідуума вырашаецца ў сферы лакальнай культуры, з традыцыямі і глыбіннымі сэнсамі якой ён сябе атаясамлівае. Лакальная культура «малой баякаўшчыны» трансліруе сэнсы, нормы маральных імператываў, паводзінаў і ўзаемадачынэння з прыродным асяроддзем, эстэтычныя крытэрыі, якія традыцыйна склаліся ў лакальнай супольнасці на падставе яе паўсядзённага, сакральнага і гістарычнага вопыту.

1.2. КУЛЬТУРНАЯ РАЗНАСТАЙНАСЦЬ

Культура складаецца з разнастайнасці культурных тыпаў і лакальных варыянтаў, якія сфарміраваліся ў канкрэтных прыродна-геаграфічных умовах пад уздзеяннем пэўных гістарычных і іывілізацыйных фактараў. Культурная варыяцыйнасць – гэта норма і філасофія існавання і дзейнасці сучаснага полікультурнага грамадства.

Прынцыпы і канцэптуальныя палажэнні ў адносінах да культурнай разнастайнасці сфармуляваны Усеагульнай дэкларацыяй аб культурнай разнастайнасці, прынятай 2 лістапада 2001 г. на 31-й Генеральнай канферэнцыі ЮНЕСКО, што паставіла культурную разнастайнасць у ранг агульнай спадчыны чалавецтва, якая так жа неабходная для яго выжывання, як і захаванне з'яразнастайнасці ў жывой прыродзе. Дэкларацыя заклікае сусветную супольнасць ахоўваць культурную разнастайнасць ва ўмовах глабалізацыі.

2. ТЭАРЭТЫКА-МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ ПАДЫХОДЫ ДА Вывучэння лакальных культур

2.1. ПАНЫЦЦЕ «ЭТНІЧНАЯ ЛАКАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА»

Этнічная лакальная культура (далей – лакальная культура) – культура этнічнай лакальнай супольнасці, якая гістарычна сфарміравалася і існуе ў пэўнай географічнай прасторы, уяўляе сабой сукупнасць самабытных мясцовых гісторыка-культурных

традыійы, звычайу і абрадау, разнастайных праяу матэрыяльнай і духоўнай культуры, аб'яднаных адзінствам светапогляду мовы.

Падставай існавання лакальнай культуры з'яўляецца наяўнасць лакальнай супольнасці, якая ідэнтыфікуе сябе як супольнасць на падставе пачуцця лакальнай адметнасці і самасвядомасці, лакальнай ідэнтычнасці, усведамляе адметнасці ўласнай лакальнай гісторыі, культуры і выяўляе іх праз мясцовы фальклор, наратывы і іншыя формы мастацкага ўвасаблення.

2.2. ДАСЛЕДАВАННЕ ЛАКАЛЬНЫХ КУЛЬТУР. ПАСТАНОЎКА ПРАБЛЕМЫ

Ласледаванне, вывучэнне і фіксацыя жывой аўтэнтычнай традыіі з'яўляецца натуральнай перадумовай паспяховасці ўсіх стратэгічных напрамкаў адносна яе: аховы, захавання, пераемнасці, папулярызайы. Аднак, нягледзячы на ўнікальную захаванасць і распаўсюджанасць на Беларусі лакальных культур, іх *сістэматычнае і мэтанакіраванае* вывучэнне да сённяшняга дня яшчэ не пачыналася.

Між тым навука мае пэўны тэарэтычны грунт, які можа стаць асновай далейшага, больш паглыбленага вывучэння лакальных культур. Як вядома, традыцыйная культура ўяўляе сабой кантынуум, які складаецца з лакальных (арэальных) культурных комплексаў, або культурных дыялектаў, што дазваляе гаварыць – ва ўсходнеславянскіх краінах нават на сучасным этапе – аб сукупнасці лакальных традыцыйных культур у складзе культур этнічных/найбытных. «Фальклорная традыцыйная культура ў сваім канкрэтным нападуненні заўсёды рэгіянальная і лакальная. Яе натуральнае, нармальнае бытаванне знітаванае з жыццём пэўнага, абмежаванага тымі йі іншымі рамкамі калектыву, уключана ў яго дзейнасць, неабходнае яму і рэгулюецца характэрнымі для яго сайыяльна-бытавымі нормамі» [1, 156–166].

Адначасова парадаксальна і заканамерна, што канцэпцыя лакальных культур усходнеславянскімі гуманітарнымі навукамі – этналогіяй, этнамузыкалогіяй, фалькларыстыкай, а таксама сумежнымі дысцыплінамі, такімі як этналінгвістыка, лінгвакультуралогія і інш. – стала распрайдувайца і асэнсоўвайца толькі ў канцы ХХ стагоддзя, калі аўтэнтычныя сельскія лакальныя культуры ва ўсходнеславянскіх краінах апынуліся на мяжы знікнення ў выніку іывілізайійных нівелюючых прайэсаў. У сувязі з наступленнем і наступствамі глабалістычнага інфармайійнага грамадства, рэзкім звужэннем у свеце прасторы традыцыйных культур, надзённымі задачам! для сучаснай беларускай фалькларыстыкі і этналогіі з'яўляюцца: у плане даследча-палявой работы – «інвентарызайыя» жывых, рэальна існуючых лакальных культур, іх комплекснае вывучэнне, фіксацыя, вылучэнне і вызначэнне гамагенных арэалаў і ўзаемапераходных зон; у тэарэтыка-метадалагічным плане – стварэнне тэорыі рэгіянальнай/лакальнай культуры, аналіз сістэмных узаемасувязяў і ўзаемадачынненняў паміж праявамі лакальных традыцый, асэнсаванне заканамернасцяў фарміравання на тэрыторыі

Беларусі тых ці іншых рэгіянальных і лакальных утварэнняў, у межах якіх функцыянуе мастацкая традыцыйная культура, вывучэнне феномену лакальнага ўтварэння ў якасці навуковай праблемы, разгляд генезісу, структуры, функцыянавання, логікі развіцця рэгіянальнай/лакальнай культуры, якія і даюць уяўленне пра заканамернасці існавання дадзенага феномена ўнутры этнічнай культуры ў іхным.

2.3. ТЭАРЭТЫКА-МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ ПЕРАДУМОВЫ ВЫВУЧЭННЯ ЛАКАЛЬНЫХ КУЛЬТУР

У тэарэтыка-метадалагічным плане найбольш вядомымі заснавальнікамі канцэпцыі вывучэння і вылучэння лакальных культур можна лічыць М. І. Талстога, які ўзначальваў Маскоўскую школу этналінгвістыкі, Б. М. Пуцілава – аднаго з самых аўтарытэтных расійскіх культуролагаў і этнографу ХХ ст. Мэтанакіравана распрайоўваюць метадалагічныя пытанні даследавання лакальных культур праз канцэпцыю культурнага ландшафту А. А. Івановай і У. М. Калуцкага.

Аснову канцэпцыі М. І. Талстога складае пастулат аб ізаморфнасці культуры і мовы ў функцыянальным і ўнутрыіерархічным (сістэмна-стратыграфічным) планах, прымяняльнасці да культурных аб'ектаў прыніпаў і метадаў, што існуюць у сучаснай лінгвістыцы. Абапіраючыся на працы па тэме «мова і культура», што распрайоўвалася яшчэ з пачатку ХІХ ст. братамі Грым і іх расійскімі паслядоўнікамі Ф. І. Буслаевым, А. М. Афанасьевым, часткова А. А. Патабнёй, даследчыкамі вядомай школы Сэпіра-Уорфа 30–40-х гг. ХХ ст., М. І. Талстой прапаноўвае мадэль «культуралагічнай лясвіцы», якая і да сённяшняга дня з'яўляецца метадалагічнай асновай даследавання лакальных культур.

Падобна на тое, як мы адрозніваем літаратурную мову і дыялекты, вылучаючы пры гэтым і прастамоўе, а ў некаторых выпадках яшчэ і арга як моііна рэдуцыраваную моўную падсістэму, у кожнай славянскай культуры можна выявіць падобных чатыры віды: культуру адукаванага слоя, «кніжную», або элітарную; культуру народную, сялянскую; культуру прамежкавую, што адпавядае прастамоўю, якую яшчэ называюць «культурай для народа», або «трэцяй культурай» (усе формы т. зв. «кітча», маскультура); І традыцыйна-прафесійную субкультуру (пастухоўскую, пчалярскую, знахарскую і інш.) – фрагментарную і несамастойную, як І арга.

Калі размеркаваць моўныя і культурныя страты (пласты) адпаведным чынам, атрымліваюцца два ўзаемаадпаведныя рады:

Літаратурная мова – элітарная культура;

Адыялекты – народная культура;

Прастамоўе – «трэцяя культура»;

Арга – традыцыйна-прафесійная культура.

У галіне культуры чатыры пары прапанаваных прыкмет выяўляюць наступнае становішча: прыкмета нарміраванасці на «лесвіы» страатаў дэманструе пераход ад нормы ў вышэйшай страце да адсутнасці нормы або да мноства «лакальных нормаў» у ніжэйшых страцах.

Аная «культуралагічная лесвіа» можа мець і большую колькасць прыступак. Так, пры пад'ёме «знізу ўверх» выяўляецца наступная паслядоўнасць: ідыялект (сукупнасць фармальных і стылістычных асаблівасцей, уласцівых маўленню асобных носьбітаў данай мовы), мікрадыялект (культура аднаго сяла, невялікага соцыума), дыялект (адпаведны гаворцы), народная культура ў цэлым (якая адпавядае дыялектнаму кантынууму ўсёй мовы), «кніжная» або элітарная культура (адпаведная нацыянальнай літаратурнай мове), культурная сям'я (адпавядае моўнай сям'і).

Б. М. Пуцілаў прапаноўвае тэорыю рэгіянальнасці і лакальнасці як спосабу існавання фальклорнай традыцыі. Фальклорная культура аб'ектыўна выступав як агульнанародная пастолькі, паколькі яе змест і яе мова, склад, прынцыпы функцыянавання характарызуюцца наяўнасцю універсальных, агульных для рэгіёнаў, зон, канкрэтных локусаў. Крытэрыі агульнараспаўсюджанасці пры гэтым не абавязковы. Менавіта на узроўні універсальных, з аднаго боку, і адносін паміж традыцыямі – з іншага, фальклорная культура можа разглядацца як выразнік гістарычна ўстойлівых асаблівасцяў этнасу, агульных рысаў яго жыцця, гісторыі, быту, менталітэту. Пры такім разуменні рэгіянальныя/лакальныя з'явы фальклору справядліва разглядаць як канкрэтныя ўвасабленні і варыяцыі агульнанароднага, але з абавязковай агаворкаю: йэлае, агульнанароднае існуе не як крыніца, а як абагульненне варыяцый, у выніку – як нейкая абстракцыя; у рэальнасці ж рэгіянальныя традыцыі вар'іруюць у дачыненнях адна да адной. Няма падстаў тлумачыць рэгіянальнае / лакальнае як вынік расшчэплення першапачатковага йэлага. Рэгіянальныя, лакальныя традыцыі не зводзяцца да адзінай, «цэнтральнай», «адпачатковай» традыцыі, усе яны звязаны з іншымі аналагічнымі традыцыямі і кожная ўтварае пэўную спецыфічную самастойнасць.

Б. М. Пуцілаў падмае вельмі важнае і метадалагічна складанае пытанне аб суадносінах рэгіянальнага і лакальнага з агульнанародным, агульнаэтнічным. Адказваючы на яго, нельга звяртацца да аналогій з такімі сферамі культуры, як мова, літаратура, прафесійнае мастацтва. У названых сферах прывычнае супрацьпастаўленне цэнтру – перыферыі, сталій – правінцыі, агульнанацыянальнаму – абласнога, якое непазбежна ўносіць азначны момант, уяўленне пра першыństwo, другаснасць і г. д. У сферы фальклору няма йэнтраў ці сталій у тым сэнсе, як няма перыферыі і правінцыі. Жыццё фальклору працякае ў «сваім» асяроддзі, і над гэтым жывым фальклорам – у якой бы глыбіні этнічнай тэрыторыі ён ні знаходзіцца – нічога не ўзвышаецца, яму нічога больш значнага, «зборнага» не прайістаць. Адносіны паміж рознымі мясцовымі традыцыямі – гэта адносіны роўных, незалежных, непадпарадкаваных.

А. А. Іванова і У. М. Калуйкаў рапрайоўваюць тэорыю комплекснага даследавання лакальнай культуры праз канцэпцыю культурнага ландшафту. Пад культурным ландшафтам разумеецца культура супольнасці людзей, што сфарміравалася як вынік яе жыйядзейнасці ў пэўных прыродных умовах, узятая ў яе йэласнасці (або прыродна-культурны асяродак развіцця супольнасці людзей).

Асноўнымі кампанентамі культурнага ландшафту з'яўляюцца: прыродны ландшафт як яго матэрыяльная аснова; супольнасць людзей, узятая ў яе этналагічным, сацыяльна-сямейным, канфесійным і іншых аспектах; гаспадарчая дзейнасць як фактар яго ўзнаўлення і змянення; паселішча як спосаб яго прасторавай арганізацыі або самаарганізацыі ў прыродным ландшафце; моўная сістэма; духоўная культура (у тым ліку віды і жанры фальклору). Пры гэтым супольнасць людзей, з аднаго боку, прадстаўляе сабой раўнапраўны кампанент культурнага ландшафту ў шэрагу іншых, з другога боку, адыгрывае ў ім ролю сістэмаствараючага пачатку. Гэта азначае, што пры апісанні і вывучэнні культурнага ландшафту важна ўлічваць не толькі і не столькі знешні (даследчы) пункт гледжання, сколькі ўнутраны (выканаўчы) пункт гледжання на яго.

Усе пералічаныя складнікі культурнага ландшафту павінны вывучацца не мондысыйплінарна, а комплексна, пры спалучэнні шэрагу навуковых дысцыплін, якія звяртаюцца да вывучэння асобных кампанентаў культурнага ландшафту.

2.4. РЭГІЯНАЛЬНАЕ/ЛАКАЛЬНАЕ: ТЫПАЛАГІЧНАЕ І СПЕЦЫФІЧНАЕ

Рэгіянальная/лакальная культура – варыянт агульнанацыянальнай (агульнаэтнічнай) культуры і адначасова самастойная з'ява, якая валодае ўласнымі заканамернасцямі развіцця і логікай гістарычнага існавання. Яе адрознівае наяўнасць свайго набору функцый, які прадуйруе спецыфічную сістэму сайыяльных сувязяў. У аснове асэнсавання рэгіянальнай/лакальнай культуры ляжыць уяўленне пра культуру як адзінства свету чалавека і свету соцыума, па сутнасці, апрадмечанага гістарычнага вопыту чалавецтва. Рэгіянальная/лакальная культура як форма існавання агульнанацыянальнай культуры існуе ў пэўных гісторыка-геаграфічных каардынатах, а таксама ўяўляе форму асваення свету, рэпрэзентуе рэгіянальную самасвядомасць.

Вывучэнне рэгіёнаў як даволі буйных утварэнняў адбываецца на падставе розных крытэрыяў гістарычнага, сайыяэтнічнага, культурна-бытавога парадку. Часцей фалькларыстам даводзіцца зыходзіць з ужо прынятых у межах іншых навук меркаванняў. Звычайна пагаджаюцца з ужо зацверджаным у гісторыі ці этнаграфіі падзелам этнасу. Безумоўна, у такім падыходзе ёсць доля ісціны, бо фальклорная культура ёсць частка агульнанацыянальнай, адак пытанні аб супадзенні фальклорных і этнаграфічных зон пакуль не падымаліся.

Разам з вырашэннем канкрэтнай задачы выяўлення межаў пэўнай традыцыі як іэлага і арэалаў асобных яе элементаў такі падыход, які ўлічвае статыстычную і тыпалагічную характарыстыкі фактаў народнай традыцыйнай культуры, дае магчымасьць назіраць суадносіны агульнага і асаблівага ў маштабах шырокіх этнакультурных утварэнняў (крытэрыі ўласна мясцовага, рэгіянальнага, этнічнага) і меркаваць пра прайэсы іх фарміравання, а таксама пра дынаміку важнейшых кампанентаў сэнсу, формаў і мовы традыцыйнай культуры [2, 365].

Паняцце рэгіянальнасці натуральна звязваецца з наяўнасцю той ці іншай спецыфікі. Каб па-сапраўднаму ахарактарызаваць спецыфіку той ці іншай зоны, рэгіёна, патрабуюцца, па крайняй меры, дзве ўмовы: магчыма больш поўныя яе веды ў сінхронным зрэзе і ўяўленні пра яе гістарычныя зрухі, а таксама магчымаць супаставіць з дастаткова рэпрэзентатыўнымі матэрыяламі па іншых зонах і рэгіёнах. Абумоўленасць, напрыклад, фальклорнай культуры, яе сэнсу, структуры, функцый, рэгіянальнымі і лакальнымі фактарамі сайбы этнічнага парадку несумненна. Але пры гэтым неабходна ўлічваць і спецыфіку фальклорнай культуры як феномена: яна жыццяздольная толькі як складовая частка ўсёй традыцыйнай этнічнай культуры і сама нямае ўздзейнічае на яе. Разам з тым у дадзеным выпадку актуалізуецца і пытанне прычын гэтай спецыфікі. Часцей за ўсё яе імкнучыся вытлумачыць пазафальклорнымі прычынамі, што заканамерна выводзіць на неабходнасць *комплекснага* даследавання.

2.5. МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ ПРЫНЦЫПЫ КОМПЛЕКСНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ ЛАКАЛЬНЫХ КУЛЬТУР

Традыцыйная культура – шматпланавая і поліфункцыянальная з’ява, якая патрабуе комплекснага аналізу сваіх складнікаў. Без комплекснага аналізу немагчыма зразумець складаную іерархічную сістэму ўзаемазалежнасцей рознакадавых фальклорных тэкстаў і культурных элементаў. Сутнасць комплекснага метаду разумецца па-рознаму: 1) аўтаномнае злучэнне навук пры апісанні канкрэтнай культурнай традыцыі; 2) полідысцыплінарнае паралельнае і адначасовае вывучэнне (збіранне, сістэматызацыя) прадстаўнікамі розных навук адной і той жа з’явы традыцыйнай культуры; 3) міждысцыплінарнае вывучэнне, якое даследуе традыцыйную культуру шляхам аб’яднання розных навук на падставе памежных інтарэсаў: прынцып метадалагічнага сінтэзу закладваецца ўжо на стадыі распрацоўкі навукова-даследчых збіральных праграм і палявой фіксацыі матэрыялу (як напрыклад, у этналінгвістаў Маскоўскай школы); 4) вывучэнне культурнага ландшафту праз праблемнае камплексіраванне. Ва ўсіх выпадках асабліва ўвага надаецца прыродна-культурным кантэкстуальным сувязям вывучаемых аб’ектаў і структура-функцыянальным адносінам паміж імі.

Найбольш адпаведным метадам для вывучэння лакальных культур з'яўляецца даследаванне культурнага ландшафту ў сістэмным і функцыянальным адзінстве мовы, фальклору, веравызнанняў, вераванняў, прыродных, гаспадарчых і этнасацыяльных кампанентаў, калі аб'ектам даследавання становяцца не фальклор сам па сабе, ці дыялект сам па сабе, ці абрады самі па сабе, ці матэрыяльная культура, але лакальная культурная традыцыя як цэласнае ўтварэнне, якое ўлучае ў сябе і фальклор, і мову, і матэрыяльную культуру. У ідэале перадумовай комплексная даследавання лакальнай фальклорнай традыцыі маглі б стаць улік і асэнсаванне наступных яе складнікаў: прыроднага ландшафту (прыроднага асяроддзя) і сакральнай географіі даследуемага локусу; гісторыка-дэмаграфічнай сітуацыі; супольнасці мясцовых жыхароў у яе этналагічным, сацыяльна-сямейным, канфесійным, рытуальна-звычайным і іншых аспектах; дыялектных асаблівасцей мясцовай гаворкі; матэрыяльнай і нематэрыяльнай гісторыка-культурнай спадчыны, светапогляду і вераванняў, мясцовых тапанімікі і анамастыкі і інш. Кожная самастойная культурная традыцыя вызначаецца, такім чынам, шматэлементнасцю структуры, суаднесенасцю з абставінамі ўзнікнення і звалючы.

Як адзін з неабходных метадалагічных пастулатаў комплекснага даследавання лакальнай фальклорнай традыцыі стае прызнанне яе *сістэмнасці*. Прычым гэтая сістэмнасць праяўляецца на ўсіх узроўнях традыцыі, таму прынцыпова важным становіцца метада паслядоўнага тыпалагічнага аналізу ўсіх складнікаў, утвараючых культурны комплекс лакальнай традыцыі з меркаваным на гэтай аснове сінтэзам новых ведаў.

Сістэмнасць і міждысцыплінарнасць падыходаў вымагае адпаведнага правядзення палявых работ па вывучэнні лакальных тэрыторый. Пры гэтым, ужо самое палявое даследаванне павінна праводзіцца па прынцыпова новых праграмах-апытальніках, з выкарыстаннем новых электронных тэхналогій у апрайойцы атрыманага матэрыялу.

Прызнанне неабходнасці і актуальнасці комплекснага даследавання разам з тым вымагае сур'ёзнага навуковага забеспячэння і навуковай асіярожнасці. Неабачлівыя «ўвязкі навук», неабгрунтаваныя рэканструкцыі «архаічных пластоў» могуць падштурхнуць да неадпаведных высноў. Сінтэз навук – даволі складаная з'ява і механічнае супастаўленне, напрыклад, фальклорнага факту з асаблівасцямі матэрыяльнай культуры або моўным дыялектам не заўсёды прывользіць да адэкватных заключэнняў.

Безумоўна, цікава было б знайсці адпаведнікі паміж арэаламі фальклорнымі і, прыкладам, арэаламі той ці іншай з'явы матэрыяльнага побыту або яркаўным прыходам, аднак не менш важна спрабаваць вызначыць заканамернасці, якія прыводзяць да супадзенняў або несупадзенняў. Як правіла, супадзенні падмайюцца ўжо вядомае, а несупадзенні падштурхоўваюць да пошукаў. Атрыманая карэляцыя фальклорнага і нефальклорнага факту не завяршае, а толькі распачынае даследаванне. Яна яшчэ не раскрывае існасці сувязяў, на якія паказала.

Аналіз іх вельмі складаны: залежнасці не адналінейныя, прыкметы поліфункцыянальныя, іерархія залежнасцей мае шмат узроўняў.

ізаморфнасць пучкоў ізаглас з пучкамі ізапрагмаў (ліній, якія выдзяляюць арэалы аднолькавых прадметаў матэрыяльнай культуры) і пучкамі ізадоксаў, а таксама ізамелаў і ізарытмаў (ліній, якія выдзяляюць арэалы аднолькавых з'яў нематэрыяльнай культуры) павышае каштоўнасць і значэнне і першых, і другіх, і трэйіх як у аспекце даследавання сучаснага лінгвістычнага, этнамузычнага і этнаграфічнага падзелу этнічных тэрыторый, так і ў аспекце іх гістарычнага (праславянскага, індаеўрапейскага і г.д.) стану. У апошнім выпадку часта выяўляецца цесная сувязь з гістарычнай дысыплінай – археалогія¹.

2.6. КАРТАГРАФАВАННЕ ЯК ІНСТРУМЕНТ КОМПЛЕКСНАГА Вывучэння лакальнай культуры

Картаграфічныя метады даследавання ў гуманітарных навукх у апошнія дзесяцігоддзі набываюць усё большае значэнне. Картаграфаванне – не проста падвышэнне ступені нагляднасці тых ці іншых фактаў, гэта спосаб іх сістэматызацыі і супастаўлення, яно ставіць перад даследчыкам задачы, якія цяжка вырашаць іншымі спосабамі. Карты даюць магчымасць асвятліць рэчаіснасць на пэўным этапе гістарычнага развіцця, дэталёва і канкрэтна аглядаць вялікую тэрыторыю і вялікую колькасць фактаў. Будучы сінхроннымі па сэнсу, яны дапамагаюць вызначыць заканамернасці, якія ўзыходзяць да мінулых эпох, бо любая рэчаіснасць гетэрагенная і ўтрымлівае элементы розных гістарычных зрэзаў. У гэтым важнае значэнне арэальных даследаванняў, бо іх метадыка ўлучае і даследаванне генэзісу тых ці іншых культурных з'яў.

¹ У беларускім народназнаўстве вопыт комплекснага даследавання лакальнай культуры належыць Ф. Д. Клімчуку, які вывучэнне моўнага дыялекту арга- нічна спалучае з дадзенымі археалогіі, а затым звяртаецца да этнаграфічных пошукаў. У якасці прыкладу паслужылі адрозненні ў кодэры дамацканага суконнага адзення (белы, сівы і чорны) і форма фартуха. Затым да аналізавання падключваюцца і факты адносна падзелу Палесся на яркаўных прыходах. Аднак межы прыходаў толькі ў асобных выпадках супадаюць з граніямі тараканскіх астравоў, у большасці ж выпадкаў значна ад іх адхіляюцца. Дададзеныя этнаграфічных зон і яркаўных прыходаў сведчаць пра іх больш позняе фарміраванне ў параўнанні з утварэннем гаворак тараканскага тыпу. Развязванне гэтай праблемы вучоны бачыць у звароне да гістарычных фактаў [3, 160–166].

Картаграфаванне сінхронных (г. зн. тых, што існуюць адначасова і ўягам адносна невялікіх часавых прамежкаў) этнакультурных і моўных комплексаў і наступнае супастаўленне іх арэалаў ёсць адной з разнавіднасцей сучасных сістэмных метадаў. Яны імкнуйца да выяўлення характару ўзаемаадносін паміж асобнымі элементамі, што ўваходзяць у дадзены комплекс, і асаблівасцей функцыянавання комплексу як цэласнай сістэмы, а не механічнай сумы складаючых яе элементаў.

Картаграфаванне, калі яно мае на мэце не толькі ілюстратыўныя задачы, мяркуе не асобныя карты, а серыю супастаўляльных карт, якія ахопліваюць тую ці іншую сферу даследавання ў цэлым. Карты, складзеныя па матэрыялах, якія адносяцца да розных храналагічных зрэзаў, даюць уяўленне пра змяненне арэалаў у часе. Менавіта таму картаграфаванне становіцца дзейным інструментам гістарычнага вывучэння лакальнай традыцыйнай культуры і мовы.

Фалькларыстычнае картаграфаванне мусіць імкнуцца да таго, каб пераўтварыць карту з ілюстрацыі да геаграфічных звестак, якія паведамляюцца ў тэксце, у метады даследавання, які вылучаюцца б звычайнымі вартасцямі. Такі метады дазволіць бы выявіць такія факты і суадносіны, якія знаходзіліся па-за ўвагаю, бо не былі візуалізаванымі. Мэтаю картаграфавання ёсць не толькі выяўленне і ўдакладненне арэалаў асобных элементаў і комплексаў традыцыйнай культуры па магчымасці ў іх гістарычнай дынаміцы, а і іх наступнае вытлумачэнне праз прызму этнічнай гісторыі дадзенага рэгіёна.

2.7. ВОПЫТ КАРТАГРАФАВАННЯ ЭЛЕМЕНТАЎ І КОМПЛЕКСАЎ БЕЛАРУСКАЙ ТРАДЫЦЫЙНАЙ КУЛЬТУРЫ

Наяўны вопыт картаграфавання элементаў і комплексаў матэрыяльнай культуры, гэтаксама як і вопыт картаграфавання дыялектаў паказвае, што вызначэнне граніцы арэалаў з'яўляецца рознага парадку і ўзроўня даволі складанае і падчас нечаканае. Лаволі часта яны не супадаюць нават з этнічнымі межамі².

Прадстаўніцамі розных народазнаўчых дысцыплін ужо неаднаразова ставілася пытанне – пра тыпы, формы і заканамернасці суадносін моўных граній і арэалаў асобных элементаў і комплексаў традыцыйнай культуры ў розных сайяльна-эканамічных і этнакультурных сітуацыях. Фальклор у гэтым сэнсе займае як

² З этнаграфіі можна прывесці прыклад, калі арэал дома з так званай паў-ночнаруускай планіроўкай ахоплівае тэрыторыю рассялення комі, карэлаў, веп-саў, мардвы-эрзя, марыйцаў і фінаў Ленінградскай вобласці; з так званай заходнерускай планіроўкай – беларусаў, украінцаў, латышоў, літоўцаў Усходняй Літвы.

бы прамежкавае становішча паміж матэрыяльнай культурай і мовай, бо ён з'яўляеіа сукупнасьцю спецыфічных форм духоўнай культуры, якія звязаны з мовай і функцыянуюць у бытавой сферы.

Можна чакаць, што пры картаграфаванні абрадавых і фальклорных элементаў у яшчэ большай ступені, чым пры картаграфаванні матэрыяльнай культуры, выявіцца, што рэзкія і выразныя граніцы распаўсюджання асобных з'яў перамяжаюцца пераходнымі зонамі і так званымі зонамі вібрацыі, якія адлюструюць рэальную складанасць сувязяў і ўзаемаадносін паміж рознымі групамі насельніцтва.

Па-ранейшым востра стайць пытанне ўпарадкавання тэрміналагічнага і метадалогічнага інструментарыю картаграфавання, а менавіта – вызначэнне адзінкі картаграфавання, устанавленне сеткі³. У працэсе вылучэння мінімальнай адзінкі для картаграфавання з неабходнасцю будзе створаны рэестр рэлевантных для дадзенай традыцыі адзінак рознай прыроды: светапогляднай, сюжэтна-тэматычнай, вобразнай, паэтычнай музычна-стылявой і г. д. Разам з тым, пэўны плен можа прынесць картаграфаванне побач з істотнымі, важнымі, асноўнымі элементамі народнай культуры другасных і нават зусім ускосных элементаў.

Славянская фалькларыстыка на дадзеным этапе мае вопыт картаграфавання вяселля, што абумоўлена шэрагам прычын: менавіта вясельны абрад дае магчымасць супаставлення трох (і нават чатырох) радоў з'яў, розных па сваёй прыродзе, але функцыянальна аб'яднаных у адзінай структуры абрада – элементаў матэрыяльнай культуры (вясельны строй, рытуальныя стравы, атрыбуты ўдзельнікаў), абрадавых дзеянняў (або рытуальных паводзін), абрадавага фальклору, г. зн. моўных паводзін у іх слоўным і музычным выражэнні. Складанасць праблемы заключаецца ў тым, што кожны з гэтых радоў мае свае заканамернасці – генетычныя, дынамічныя, функцыянальныя, свае тэмы, сваю меру адкрытасці для пранікнення іншаэтнічных элементаў. Самое вяселле ўяўляе сабой складаную сістэму магічных, дэманстратыўных, сімвалічных, гульнёвых і іншых сродкаў і спосабаў (формаў).

Пры картаграфаванні супрацьпаставляюцца павінны ізафункцыянальныя, г. зн. узаемазамяняльныя (якія маюць роўнае або амаль роўнае прызначэнне) з'явы ці формы. Відавочна і тое, што давядзецца сутыкнуцца з цэлым шэрагам цяжкасцей і перш за ўсё з поліфункцыянальнасцю асобных абрадавых дзеянняў. Прыкладам, абрадавае вымятанне хаты маладой пасля першай шлюбнай ночы мела і магічны, і дэманстратыўны, і гульнявы характар. Відавочна, няма як наносіць на адну карту, скажам, «калупанне нявестай печкі» і «скаканне ў панёву», бо першае дзеянне

³ Калі звярнуцца да вопыту суседніх краін, польскія этнографы, якія працуюць над нацыянальным гісторыка-этнографічным атласам, прытрымліваюцца сеткі 5x5 км, падзяляючы ўсю тэрыторыю на квадраты і выбіраючы пры гэтым у кожным квадраце адно, найбольш характэрнае пасяленне.

пазначала далучэнне нявесты да агменю новай сям'і, а другое – пераход у іншую полаўзроставую групу.

Гакім чынам, папярэдняя айэнка з'яў з мэтаю адбору іх для картаграфавання мусій абдывацца не на абстрактных уяўленнях пра іх важнасць або другаснасць у сінхроннай структуры абраду, а на назіраннях над іх вар'іраваннем у розных раёнах рассялення. Загадзя можна пазначыць і тое, што картаграфавальца не варта тыя элементы, якія імправізуойа ў ходзе выканання рытуалу і з'яўляюйа больш ці менш выпадковымі.

І ўсё ж не ўсе моманты абраду безумоўна раўназначныя. Кожны абрад складаецца з пэўнага мінімуму абсалютна абавязковых абрадавых дзеянняў, без якіх ён не ўсведамляейа як дзейсны («абрадавы мінімум»), Адначасова пэўныя дзеянні могуць разгортвацца, ускладняцца або дапаўняйа. Так, вяселле можа ў адной і той жа мясцовасі доужыцца два-тры дні ці займаць цэлы тыдзень. Відавочна тое, што «асноўныя» дзеянні, элементы абрадавага мінімуму, не павінны супраіпастаўляйа дапаўняльным, наносійа разам з імі на адну карту. У сваю чаргу такія асноўныя дзеянні могуць быць вылучаныя ў значнай ступені праз параўнальнае вывучэнне.

У беларускай фалькларыстыцы метаад картаграфавання быў скарыстаны В. М. Шарай пры вызначэнні арэалу абраду «Куст», ёю былі вызначаныя цэнтр і перыферыя абраду, праведзены аналіз інварыянтнай схемы. Аналіз комплексу складаючых (абрадавай тэрміналогіі, тэмпаральных, лакатыўных, мадальных даных, вербальнага і рытуальнага кампанентаў і інш.) з разнастайнасцю іх канкрэтных форм праяўлення ў межах арэала дазваляе вылучыць архаічнае ядро і наваыйі, наблізійа да зыходных форм абраду, выявіць больш стабільныя адзінкі і тыя, што вар'іруюць [4, 308–309]. Арэальныя характарыстыкі абраду «Правадаў русалкі» былі выказаныя У. М. Сівійкім [5, 333–383].

Такім чынам, картаграфаванне як навукова-даследчы метаад можа быць накіраваны на часова-прасторавую сістэматызацыю з'яў народнай культуры. Аб'ектам картаграфавання можа быць і абрадавая тэрміналогія, рытуальны прадмет, абрадавы акт або яго элемент, павер'е, міфалагічны матыў, які знаходзіўа ў аснове фармавання прадметна-асобаснага складу абраду і яго тэрміналогіі.

Вопыт дыялекталагічнага вывучэння беларускай мовы для спецыялістаў, якія вывучаюць традыцыйную народную культуру, мог бы быць йкавым і карысным, як з пункту гледжання супадзення або разыходжання моўных дыялектаў з этнакультурнымі, так і выпрайоўкі ўласных методак. Магло б, напрыклад, быць пастаўлена пытанне пра карэляцыю зон гаворак І зон пашырэння таго йі іншага абраду, сюжэту, мелодыі, танца, арнаменту і г. д.

Свой унёсак у арэальныя даследаванні беларускай духоўнай культуры зрабілі моваведы і перадусім этналінгвісты. Этналінгвістычнае даследаванне, якое мяркуе апісанне дваінога адлюстравання (фрагмента рэчаіснасці ў свядомасці носьбіта культуры і фрагмента свядомасці ў мове), накіравана, з аднаго боку, на вызначэнне спецыфікі нацыянальна абумоўленага ўспрымання рэчаіснасці ў свядомасці

прадстаўніка этнасу, а з іншага, на выяўленне асаблівасцей моўнай трансляцыі інфармацыі пра дадзены фрагмент рэальнасці.

Ужо можна казаць, што мы маем вопыт арэальных даследаванняў і картаграфавання. Аднак няма ніводнай абагульняючай працы, дзе хаця б некалькі картаў былі аб'яднаныя і пракаменціраваныя ў плане супадзення/несупадзення вылучаных арэалаў адносна комплексу ідэй. Прыкладам, калі мы маем некалькі карт па асобных элементах таго ці іншага святачнага комплексу, можна было б паспрабаваць параўнаць іх з картамі распаўсюджанасці таго ці іншага павер'я, фальклорнага сюжэта і г. д.

У этнаграфічнай навуцы трывала замацаваны падзел Беларусі на шэсць асноўных гісторыка-этнаграфічных рэгіёнаў – Падзвінне, Падняпроўе, Уэнтральная Беларусь, Панямонне, Усходняе і Заходняе Палессе. У дадзеным выпадку асабліва інтарэс уяўляюць спробы арэальнага даследавання фальклорна-этнаграфічных комплексаў, прыкладам, вяселля, якое было ажыйёўлена ў кандыдацкай дысертацыі І. С. Чарнякевіч [6]. Прадметам даследавання І. Чарнякевіч абрала лакальна-тыпалагічную разнастайнасць вясельнай абраднасці на Беларускім Палессі. На тэрыторыі Беларускага Палесся ў разглядаемы перыяд яркапраасочваюцца два комплексы вясельнай абраднасці: заходнепалескі і ўсходнепалескі. Вызначэнне іх базуецца на прынцыпах арэальнага даследавання з'яў духоўнай культуры, галоўным з якіх з'яўляецца разгляд і параўнальны аналіз ізафункцыянальных элементаў. Кожны з вылучаных комплексаў характарызуецца адметнымі кампанентамі, што выконваюць асноўныя функцыі рытуалу.

У апошнія дзесяцігоддзі як навука, што шырока выкарыстоўвае метады картаграфіі і арэалогіі, заявіла аб сабе беларуская этнамузыкалогія. Праведзеныя даследаванні выводзяць на некаторыя заканамернасці агульнага характару: так, параўнанне арэалаў, выяўленых, напрыклад, на матэрыяле мелодыкі абрадаў жыццёвага цыкла беларусаў, з арэаламі моўных дыялектаў дэманструюць блізкасць іх канфігурацыі. У абодвух выпадках у буйным плане праймаюцца паўночна-ўсходняя і паўднёва-заходняя тэрыторыі і канстатуецца наяўнасць пераходнай зоны. Многія ізалініі пры гэтым у абодвух выпадках ідуць у накірунку з паўночнага захаду на паўднёвы ўсход. Другая заканамернасць выяўляецца ў святле дадзеных аб рассяленні ўсходне-славянскіх плямёнаў – вйебска-смаленскіх і полайкіх крывічоў, радзімічаў і дрыгавічаў. Як паказвае даследаванне, шэраг музычных прыкмет акрэслівае менавіта гэтыя тэрыторыі.

2.8. АТЛАС ЯК АДНА З ФОРМ РЭАЛІЗАЦЫІ КОМПЛЕКСНАГА ДАСЛЕДАВАННЯ

Фальклорна-этнаграфічны атлас па сэнсу, прынцыпах арганізацыі, мэтах і задачах мог бы выступіць як сістэматызаванае па дакументальных крыніцах, абагуленае на роўні тыпалагічна значымых прыкмет апісанне з'яў традыцыйнай народнай культуры, якая адносіцца да самастойных гісторыкаў і этнакультурных комплексаў у суаднесенні з іх тэрытарыяльным размеркаваннем. У атласе дэталёва і паслядоўна раскрываюцца ўсе сэнсавыя элементы фальклорна-матэрыяльнай і духоўнай культуры, якія маюць тыпалагічнае значэнне, устойліва ўзнаўляюцца ў своеасаблівай, характэрнай для кожнай дадзенай традыцыйнай форме.

Стварэнне атласаў – важнейшы этап комплексных арэальных даследаванняў, мэтай якіх выступае не толькі сінхронная, але і гістарычная інтэрпрэтацыя арэалаў. Арэалагічнае прадстаўленне аказваецца зручным і эканомным спосабам упарадкавання (сістэматызацыі) шырокіх пластоў эмпірычнага матэрыялу з мэтай наступнага тыпалагічнага або гістарычнага аналізу, у тым ліку і рэканструкцыі старажытных станаў. Менавіта яно прызнаецца найбольш універсальным і аб'ядноўваючым розныя навуковыя дысцыпліны спосабам каардынацыі вынікаў пры комплексным вывучэнні старажытнай славянскай культуры, этнакультурнай гісторыі і этнагенэзу славян у цэлым і асобных славянскіх народаў. М. І. Талстой у артыкуле «Пра магчымасці картаграфавання фальклору» выкладае ідэю стварэння Палескага этналінгвістычнага атласу [7, 431].

Свайго роду ўзорам комплекснага падыходу да даследавання традыцыйнай этнічнай культуры пакуль можа выступаць «Этнаграфічны атлас Славакіі. Картаграфічная выява развіцця абраных з'яў народнай культуры». У выніку атрыманы звесткі пра развіццё і характар традыцыйнай культуры Славакіі. Атлас улучае да 500 000 картаграфаваных запісаў, 20 000 чорна-белых фотаздымкаў, 1000 эскізаў. Аўтары імкнуліся не проста рэканструяваць распаўсюджанне і з'яўленне выбраных з'яў народнай культуры, але і ахапіць узровень іх развіцця ў перыяд даследавання, г. зн. пазначыць эвалюцыйныя перамены вобраза жыцця і культуры⁴.

⁴ Яшчэ ў пачатку 90-х гадоў у рамках студэнцкага этналінгвістычнага спец- семінара М. П. Антропава «Актуальныя праблемы беларускай і восточнославянскай этналінгвістыкі» ўзнікла ідэя «Беларускага этналінгвістычнага атласа» як тыпа выдання, найбольш адпаведнага інтэрпрэтацыі сабранага ў 1984– 1993 гг. па адзінай праграме ў больш чым 550 населеных пунктах Беларусі матэрыялу па традыцыйнай духоўнай культуры. Папярэдняя

3. ПРАКТЫЧНАЯ РЭАЛІЗАЦЫЯ ДАСЛЕДАВАННЯ ЛАКАЛЬНЫХ КУЛЬТУР

Пглявя даследаванні, якія праводзяцца абмежаванай даследчай групай «з цэнтра» (незалежна ад колькасці яе ўдзельнікаў), непазбежна з'яўляюцца толькі больш або менш выбарачнымі, у выніку чаго атрымліваецца натуральная прасторавая і часавая абмежаванасць наўнага матэрыялу, аднакратнасць і сітуацыйнасць запісаў.

Аля адэкватнага вылучэння, апісання і асэнсавання заканамернасцей фарміравання і развіцця лакальных культур ў складзе таго ці іншага гісторыка-этнаграфічнага рэгіёна патрэбна, па-першае, максімальна магчымая «шчыльнасць» этнафальклорных даследаванняў тэрыторыі, калі ахопліваюцца ўсё або большая частка вёсак на тэрыторыі рэгіёна, па-другое, надзвычай важна мець «уклучанае назіранне» за дынамікай жыцця жанраў, фальклорных фактаў і артэфактаў у межах адной ці некалькіх лакальных традыцый на працягу пэўнага перыяду.

Для атрымання такой карціны ў ідэале патрэбна суцэльнае (татальнае) абследаванне тэрыторыі рэгіёнаў (або вылучаных зонаў), наяўнасць акрамя даследчай полідысцыплінарнай трупы спецыялістаў (фалькларыстаў, этнографістаў, мастайтвзнаўцаў, мовазнаўцаў і да т. п.) сеткі мясцовых карэспандэнтаў ___ спецыялістаў-прафесіяналаў у галіне традыцыйнай культуры або зашкаваленых аматараў (работнікаў культуры, журналістаў, краязнаўцаў, настаўнікаў, вучняў).

Для стварэння такой сеткі ў сваю чаргу патрэбна выпрацоўка пэўнага інструментарыя, калі б мясцовы аматар меў магчымасць займацца даследча-збіральніцкай работай максімальна вынікова, а ў перспектыве і прафесійна. Такім метадалагічным інструментарыем з'яўляюцца апытальнікі, распрацаваныя па розных відах і жанрах традыцыйнай культуры, якія змяшчаюць таксама неабходныя тэарэтычныя звесткі пра даследуемы прадмет, метадычныя рэкамендацыі і парады, што тычацца спецыфікі збірання той ці іншай разнавіднасці традыцыйнай культуры. Такія апытальнікі таксама могуць з'явіцца канкрэтным інструментарыем для вызначэння адзінак картаграфавання.

Безумоўна, папярэдні этап – проста франтальная фіксацыя па-магчымасці як мага больш шырокае кола з'яў традыцыйнай культуры. Затым – змяшчэнне іх у больш шырокія культуралагічныя рамкі. Толькі затым ідзе картаграфаванне, якое мусіць імкнуцца да ўліку ўсіх магчымых апублікаваных і неапублікаваных архіўных звестак.

Гэта своеасаблівы спосаб абагульнення, падвядзення вынікаў даследавання, што можа таксама суправаджацца выпрайоўкай тыпалогіі фальклорных з'яў.

Наступны новы якасны ўзровень даследавання будзе звязаны з асэнсаваннем логікі развіцця рэгіёна як спецыфічнай формы існавання лакальнай культуры ўнутры культуры краіны.

Пастаноўка задач даследавання, комплекснага апісання і картаграфавання з'яў народнай традыцыйнай культуры, іх апазнавальных прыкмет, якое абапіраецца на ўяўленні пра сістэмны характар суадносін фактаў матэрыяльнай і духоўнай культуры, становіцца актуальнай і неабходнай, у прыватнасці, пры аналізаванні форм узаемадзеяння розных па сваёй этнакультурнай прыналежнасці традыцый у пагранічных, пераходных зонах, а таксама пры суаднясенні арэалаў асобных з'яў і фальклорна-этнаграфічных комплексаў з гістарычна ўтворанымі адміністрацыйна-тэрытарыяльнымі межамі.

4. ЛІТАРАТУРА

1. *Путцлов Б. Н.* Региональное/локальное начало в фольклоре / Б. Н. Путцлов // Путцлов Б. Н. Фольклор и народная культура. In *memoirium* / СПб., 2003. С. 156—166.
2. *Мехнецов А. М.* О задачах комплексного исследования фольклора // Первый Всероссийский конгресс фольклористов. Т 1 М 2005 С. 360—371.
3. *Климчук Ф. Д.* К соотношению диалектных, этнографических и археологических ареалов Брестско-Пинского Полесья // Проблемы картографирования в языковедении и этнографии. Д., 1974. С. 160—166.
4. *Шарая В. М.* Абрад Куст: функцыянальная прырода, трансфармацыя. Мастацкі свет песень // Каляндарна-абрадавая паэзія. Мн 2001 С. 307—332.
5. *Сівіцкі У. М.* Русальныя абрады і песні // Каляндарна-абрадавая паэзія. Мн., 2001. С. 333—383.
6. *Чарнякевіч І. С.* Гісторыка-этнаграфічнае раянаванне вясельнай абраднасці Беларускага Палесся. Аўтарэф. на атрыманне вучонай ступені канд. гіст. навук. Мн., 2006. 20 с.
7. *Толстой Н. Ц.* О возможности картографирования фольклора // Толстой Н. Ц. Язык и народная культура. Очерк по славянской этнолингвистике и фольклору. М., 1995. С. 429—446.